

Hana Kubátová

KDE LÍŠKY DÁVAJÚ DOBRÚ NOC

Kresťanský nacionalizmus
a holokaust na Slovensku

N

Hana Kubátová

KDE LÍŠKY DÁVAJÚ
DOBRÚ NOC

*Alexander Mach na východnom
Slovensku, 1. december 1940.*

MINISTERSTVO VNÚTRA SLOVENSKEJ

REPUBLIKY, SLOVENSKÝ NÁRODNÝ

ARCHÍV, FOND STK, FOTOGRAFIA Č. 05884.

Hana Kubátová

**KDE LÍŠKY
DÁVAJÚ
DOBRÚ NOC**

**Kresťanský nacionalizmus
a holokaust na Slovensku**

Autorka © Hana Kubátová

Z anglického originálu *Christian Nationalism, Nation-Building and the Making of the Holocaust in Slovakia* preložil Tomáš Mrva

Vydal: © N Press, s.r.o., v roku 2025 ako svoju 148. publikáciu

ISBN 978-80-8230-328-8

OBSAH

Predhovor	9
Pod'akovanie	13
Úvod	17
1. kapitola: Centrum	47
2. kapitola: Periféria	85
3. kapitola: Prikázanie	125
4. kapitola: Dopyt	171
5. kapitola: Progres	207
6. kapitola: Kolaps	245
Záver	281
Bibliografia	299
Register	333

PREDHOVOR

Na začiatku každých letných prázdnin sme sa ako deti tešili, že na chvíľu opustíme betónové sídlisko bratislavskej Petržalky a vydáme sa na cestu na východ – do rodnej obce otcovej mamy. Najprv nás však čakala dlhá, niekoľkohodinová cesta. Prešli sme cez Banskú Bystricu, potom majestátne Tatry, až sme dorazili na samotné východné okraje Slovenska. Do Sečoviec, jedného z tých mestečiek, kde hlavnú ulicu lemujú kostol, trhovisko, kino a na každej strane zopár obchodov. Hlavná ulica nás priviedla k železničným kolajniciam, odkiaľ sme odbočili na prašnú uličku. A na jej konci nás už čakala zelená brána, za ktorou sa rozprestieral svet plný detských dobrodružstiev, ale aj ozveny minulosti.

Rodičia chceli, aby sme prázdniny trávili vonku. My sme liezli po stromoch, stavali pevnosti a naháňali sa v poliach. To boli naše jednoduché detské radosti, ktoré nám v meste chýbali.

Večery však patrili príbehom. Babička Mária nám pred spaním rozprávala o minulosti – často sa pritom vracala k obdobiu druhej svetovej vojny, keď bola približne v našom veku. Rozprávala nám o sebe, o mestečku a aj o veciach, o ktorých by iní možno mlčali. Raz napríklad spomenula, že ju počas vojny rodičia obliekali do starých, ošúchaných šiat. „Chránili ma pred Rusmi,“ povedala. Až neskôr som pochopila, že tým narážala na strach pred znásilnením. Medzi vojakmi bol

jeden, ktorý sa do nej zaľúbil. Možno bola ich náklonnosť obojstranná, neviem. Po vojne v každom prípade spoznala môjho starého otca Jaromíra, ktorý síce tiež nosil uniformu – ale už československej armády.

Máriina sestra Anna bola iná, viac uzavretá a poznačená ťažkými spomienkami. O vojne hovorila len zriedka, a aj to až po dlhom presviedčaní. Jej rozprávanie bolo plné temných príbehov – o zradách, kolaborácii a ľuďoch, ktorí predstierali, že boli partizáni, aby zakryli svoje činy počas slovenského štátu. Hovorila o židovských susedoch a o tom, ako si miestni privlastnili ich domy a neskôr predstierali, že im patrili odjakživa. Keď spomínala odchod svojich židovských spolužiakov, bolo zrejmé, že v tomto mestečku všetci dobre vedeli, čo sa deje. Vedeli. A mnohí sa na holokauste vedome či nevedome podieľali.

Rozhovory so starými mamami a prastarou tetou vo mne otvorili otázku, ako sa multietnický priestor pretvára na národný projekt. Už v dizertačnej práci som skúmala, čo Slováci počas vojny videli a ako hodnotili protizidovské opatrenia, najmä arizáciu. Východ Slovenska som však dlho obchádzala – bolo to príliš osobné. Detstvo v Sečovciach vo mne zanechalo krásne spomienky a myslím, že som si ich nechcela kaziť.

Jedného dňa mi však babička Mária darovala svietnik. Povedala, že ho dostala od židovskej rodiny, ktorú deportovali zo Sečoviec niekedy v roku 1942. Keď som písala túto knihu, svietnik stál na mojom stole a sprevádzal ma aj na dlhších študijných pobytoch v zahraničí. Neraz som sa naň zahľadela a premýšľala: Bol to skutočne dar? Alebo sa do našej rodiny dostal iným spôsobom, možno cez dražbu židovského majetku?

Hľadanie odpovedí ma zaviedlo do múzeí, archívov a k príbehom preživších, no jednoznačnú odpoveď som nenašla. Svietnik však odkryl súvislosti, ktoré nebolo možné ignorovať. Mnohé archívy na východnom Slovensku, ktoré by mohli objasniť, ako sa holokaust odohrával na periférii krajiny, boli po vojne zničené, preto som častejšie pracovala v centrálnych archívoch v Bratislave. Zároveň som pritom trávila čas s druhou starou mamou, Elenou. Tá sa narodila v Nyíregyháze, meste nachádzajúcom sa približne sedemdesiat kilometrov za

dnešnou slovensko-maďarskou hranicou a stodvadsať kilometrov južne od Sečoviec.

Elena bola vzdelaná a hlbavá žena, ktorá vyrastala pod dohľadom prísneho otca, protestantského teológa. Hoci hovorila slovensky, jej myšlienky, modlitby a knihy patrili prevažne maďarčine a nemčine. V našich rozhovoroch mi Elena prezradila, že aj oni už počas vojny vedeli, že Židia sa nevrátia. Jej otec bol presvedčený, že holokaust bol božím trestom – tento názor ona sama prijímala s vnútornou rozpoltenosťou. Hlboko veriaci, no zároveň kriticky zmýšľajúca Elena ma vždy povzbudzovala, aby som sa nebála klásť nepríjemné otázky a hľadala pravdu, nech už je akákoľvek.

Strata starých mám a prastarej tety, predaj domu v Sečovciach, odchod väčšiny príbuzných z východu do Bratislavy či ešte ďalej, to všetko vo mne zanechalo prázdno. Akoby časť rodinnej histórie zostala nedopovedaná. Kiežby som sa viac pýtala, lepšie počúvala a častejšie sa vracala k našim rozhovorom. Som však za ich životy a príbehy veľmi vďačná. Boli to odvážne ženy, ktoré svojimi spomienkami spochybňovali zaužívané predstavy o živote v slovenskom štáte. Ukázali mi holokaust nielen ako epizódu dejín, ale ako spoločný príbeh – príbeh fašistických predstaviteľov režimu, miestnych elít, drobných ľudí a priestoru, v ktorom všetci žili, vrátane východného Slovenska.

POĎAKOVANIE

Táto monografia je svedectvom o sile spojení medzi ľuďmi a miestami, o priateľstve a podpore, ktorú som nachádzala nielen v akademickej komunite, ale aj mimo nej. Hoci sa písanie kníh často považuje za osamelý proces, ja som na tejto ceste nikdy nebola sama. Počas posledných siedmich rokov mi stáli po boku kolegovia, mentori a priatelia – každý z nich k tejto knihe prispel svojím dielom. Od inštitúcií, ktoré mi poskytli zázemie, až po osobné vzťahy, ktoré mi dodávali silu – všetkým vám patrí moja vďaka.

Myšlienka knihy sa zrodila počas môjho štipendijného pobytu na Inštitúte pre pokročilé štúdiá na Stredoeurópskej univerzite. Budapešť mi poskytla vzácny priestor na premýšľanie a tvorbu v prostredí plnom inšpiratívnych ľudí. Ďakujem Nadji Al-Bagdadi, vtedajšej riaditeľke inštitútu, ako aj Éve Gönczi a Ágnes Forgó za to, že som mohla nerušene čítať, premýšľať a diskutovať o témach, ktoré sa nakoniec stali základom tejto monografie.

Hoci sa archivári a knihovníci len zriedka objavujú na prebaloch kníh, ich prínos je pre každého autora nenahraditeľný. Moja veľká vďaka patrí Jánovi Filkovi, Radkovi Chybíkovi, Alešovi Komárkovi, Vendule Hustákovovej, Jane Pokornej, Hane Váchovej a ich kolegom a kolegyniam z knižnice Fakulty sociálnych vied Karlovej univerzity, ktorí neúnavne hľadali materiály, kopírovali články, pátrali po nedo-

stupných knihách a otvárali dvere ešte pred oficiálnymi hodinami. Rovnako ďakujem Ronovi Colemanovi, Megan Lewis a Vincentovi Slattovi z knižnice a archívu Pamätného múzea holokaustu v Spojených štátoch, Martinovi Molnárovi zo Zemplínskeho múzea v Michalovciach, Beatrice Kremer a jej kolegom z Ústredného archívu pre dejiny židovského národa v Jeruzaleme, Petrovi Jamborovi z Archívu gréckokatolíckeho arcibiskupstva v Prešove, Jánovi Hlavinkovi, Petrovi Borzovi, Atanázovi Mandzákovi, Kataríne Lukáčovej a Miriame Filčákovej za ich neoceniteľnú pomoc pri vyhľadávaní dokumentov a za podporu, ktorú som zvlášť ocenila počas pandémie.

Táto kniha by nevznikla bez tých, ktorí trpezlivo čítali skoršie verzie rukopisu. Frank Bajohr, Michal Frankl, Benjamin Frommer, Anna Hájková, Anne Knowles, Ota Konrád, Jan Láníček, Nina Valbousquet a Monika Vrzgulová – veľmi si vážim vaše postrehy a pripomienky. Ďakujem tiež Kateřine Čapkovej, Michalovi Franklovi a ěve Kovács za organizovanie workshopov a seminárov, kde som mohla diskutovať o jednotlivých tézach knihy. Som vďačná aj za podnetné diskusie v rámci nášho Karl W. Deutsch seminára politického výskumu a tiež Kolaboratívneho seminára o geografiách holokaustu, ktoré mi poskytli nové perspektívy. Osobitná vďaka patrí priateľom mimo komunity historikov – Davidovi Farrellovi a Michalovi Onderčovi – za ich postrehy a komentáre, ktoré mi pomohli lepšie pochopiť, ako môže kniha osloviť širšie publikum a otvoriť diskusiu o témach presahujúcich hranice jednotlivých disciplín, ako sú rast radikálnej pravice, prenos ideológií či otázky legitimacy režimov.

Záverečnú fázu písania som zvládla aj vďaka podpore Kelly A. Clancy a jej virtuálnej akademickej skupiny. Moje poďakovanie patrí tiež Laure Portwood-Stacer a jej programu Book Proposal Accelerator za pomoc pri tvorbe návrhu knihy, ako aj Shanon Fitzpatrick za úpravy anglického originálu a za to, že ma naučila lepšie pracovať s textom. John Wyatt Greenlee mi pomohol s mapami a Matthew MacLellan s registrom knihy – obom som vďačná za ich precíznosť a ochotu.

Keď som uvažovala nad vydavateľstvom, ako každý autor som túžila nájsť miesto, ktoré nielenže má dobrú reputáciu, ale ktoré zároveň

pochopí širší význam môjho diela. Som nesmierne šťastná, že sa mi to podarilo dosiahnuť pri oboch vydaniach – anglickom aj slovenskom. Thomasovi Stottorovi z Oxford University Press vďačím za jeho dôveru v moju knihu od jej začiatkov. Veľmi si vážim aj prácu Imogene Haslam, ktorá z rukopisu vytvorila skutočnú knihu. Romanovi Patajovi z Denníka N patrí vďaka za odporúčenie rukopisu slovenskému vydavateľstvu. Tomášovi Mrvovi ďakujem za výborný preklad a Monike Kompaníkovej, editorke knižnej edície Denníka N, za editáciu a jazykovú redakciu knihy a za to, že mi pripomenula krásu slovenského jazyka.

Keďže veľká časť akademickej práce dnes zahŕňa zvládanie administratívnych výziev, nemôžem zabudnúť na Gabrielu Baranyaiovú, Jitku Kuželovú, Ivanu Krajíčkovú a Evu Horníčkovú, ktorých pomoc mi umožnila prekonať nejednu byrokratickú prekážku – a že ich bolo nemálo.

Táto kniha vznikala aj vďaka rozhovorom s tými, ktoré sú pre mňa nielen mentorkami, ale aj blízkymi priateľkami. Natalia Aleksion, od teba som sa naučila nesmierne veľa. Irena Kalhousová a Petra Guasti, ďakujem vám za vytrvalú podporu.

Mojej najbližšej priateľke Zuzane André: ďakujem, že si vždy pri mne, že sa spolu delíme o radosti aj výzvy života, najmä tie, ktoré prináša materstvo. Emil Aslan, Ondřej Císař, Jan Konvalinka, Jan Kysela a Jan Vevera: ďakujem za priateľstvo, smiech a za všetky spoločné večere.

Michal, ďakujem ti za tvoje pochopenie počas všetkých tých nocí a skorých rán, ktoré som venovala tejto knihe, a za to, že si vždy chápal, prečo je pre mňa taká dôležitá. Mojim rodičom – hoci vaše otázky, kedy už knihu dokončím, ma niekedy privádzali do zúfalstva, nakoniec sa stali tým, čo ma donútilo ju naozaj dopísať.

A teraz, Katka, poďme spolu objavovať svet na tvojom novom červenom bicykli.

ÚVOD

Zvyčajne pokojnú atmosféru východoslovenského vidieka na začiatku decembra 1940 vystriedalo frenetické vzrušenie. Hlavné námestie v Stropkove, jednom z mnohých historicky multietnických miest na východnom Slovensku, zaplnili davy ľudí.¹ Zhon súvisel s prípravami na oficiálnu návštevu Alexandra (Šaña) Macha v župe.² Mach, skúsený politik Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a hlavný veliteľ polovojskej Hlinkovej gardy, predstavoval radikálne krídlo vojnového režimu. Ako čerstvého ministra vnútra ho v Šarišsko-zemplínskej župe, na križovatke dnešného Slovenska, Poľska, Maďarska a Ukrajiny, vítali s veľkými fanfárami. Na námestí sa zhromaždili roľníci, učitelia, duchovní, notári a úradníci – jednoducho celá miestna elita, spolu s ostatnými obyvateľmi mesta a okolitých dedín. No niečo na tomto obraze nesedelo. Na námestí chýbali židovskí, rómski, českí, maďarskí a rusínski obyvatelia, ktorí inak neodmysliteľne patrili ku každodennému životu mesta.

Machova cesta po Šarišsko-zemplínskej župe zahŕňala sprievody, účasť na omšiach a, samozrejme, jeho najobľúbenejšiu činnosť – energické prednášanie prejavov. Pre ľudí na periférii krajiny bola návšte-

¹ Archív Ústavu pamäti národa (ďalej AÚPN), 209-857-3, súhrnná správa z cesty Alexandra Macha na východné Slovensko, 4. decembra 1940.

² „Plameň dôvery v krajišiu budúcnosť horí v srdciach nášho ľudu. Východné Slovensko víta nadšene ministra vnútra Macha“, *Slovák pondelník*, 2. decembra 1940, 2; „Minister Mach na východe štátu. Nedovolíme zneužívať kostoly na odnárodňovanie“, *Gardista*, 30. novembra 1940, 1.

va takého vysokopostaveného predstaviteľa novej vlády záležitosťou hrdosti a očakávania. A návšteva bola rovnako významná aj pre politické ústredie v Bratislave, ktorého moc závisela nielen od ústupkov Adolfovi Hitlerovi, ale tiež od podpory širokých vrstiev obyvateľstva. Možno aj preto nechceli úrady na rôznych úrovniach ponechať nič na náhodu. Ministerstvo vnútra rozoslalo miestnym úradníkom podrobný itinerár návštevy, ktorý presne rozdeľoval celý program na dni, hodiny a dokonca minúty.³ Vedenie župy vydalo pokyny úradníkom na okresnej úrovni, zatiaľ čo miestni stranícki predstavitelia mali za úlohu koordinovať všetko priamo na mieste.⁴ Pripravené boli dokonca záložné plány pre prípad, že nepriaznivé počasie neumožní vonkajšie zhromaždenia. Nariadenia presne určovali, kto a v akom poradí má ministra pozdraviť. Na ľavej strane cesty mali stáť najprv miestni cirkevní hodnostári, potom okresní funkcionári, sudcovia a prokurátori a nakoniec si s Machom mali potriať rukou zástupcovia mesta a ďalší politici. A aby sa predsa len náhodou nič neskomplikovalo, tajná polícia pred príchodom Macha preventívne zadržala miestneho Žida Jakuba Grünfelda, obuvníka a údajného stúpenca komunistov.⁵ Keď potom Mach o tretej popoludní konečne dorazil do Stropkova, pred sebou videl idealizovanú verziu mesta – uprataného, civilizovaného a pripraveného zapôsobiť. Hlavnú bránu zdobili kvety, na stožiaroch viseli vlajky a majitelia obchodov vypratali svoje výklady, aby v nich vytvorili priestor pre stranícke symboly. Ulice zaplnili jasajúci roľníci a deti v krojoch. Zdalo sa, že všetci boli dobre naladení a plní očakávania, aké posolstvo minister priniesie. Spojenectvo s nacistickým Ne-

³ Štátny archív v Prešove (ďalej ŠAvP), Kniha prezidiálnych obežníkov, obežník Oblastného žandárskeho veliteľstva v Prešove, číslo (ďalej č.) 64, 28. novembra 1940.

⁴ Štátny archív v Prešove – pracovisko Vranov nad Topľou (ďalej ŠAvP-pVnT), Okresný úrad Vranov nad Topľou 1923 – 1945 (OÚ VnT 1923-1945), škatuľa (ďalej šk.) 21a, spis (ďalej s.) 1121/40, fonogram prezídia Šarišsko-zemplínskej župy, 27. novembra 1940.

⁵ AÚPN, 209-857-3, správa Jozefa Šimkoviča a Emila Drgoňa o situácii v Prešove, Bardejove, Stropkove a Gelníci, 3. decembra 1940. Ich správa neobsahuje podrobnosti o Grünfeldovom uväznení, hoci iné zdroje uvádzajú, že Drgoň bol obzvlášť sadistický a neváhal zadržaných mučiť. V každom prípade vieme, že Grünfeld vojnu prežil a neskôr podal žalobu na miestnych kolaborantov v Stropkove. Štátny archív v Prešove – Nižná Šebastová (ďalej ŠAvP-NŠ), TĽud 104/47, šk. 32, vyšetrovanie Rudolfa Hutku. K Drgoňovi pozri tiež Matej Medvecký, „Nepohodlný vedúci strany – dobrodružný osud Štefana Handeru“, in *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945*, ed. Marek Syrný (Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2009), 231 – 252.

Návšteva ministra Alexandra Macha v Šariško-zemplínskej župe, 1. december 1940.

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Slovenský národný archív, fond STK, fotografia č. 05884.

meckom malo nastoliť nový svetový poriadok a slovenská vláda sľubovala obyvateľstvu lepší zajtrajšok – určite po boku Hitlera, ale pritom vlastným krokom. Práve o tomto mal Mach ľuďom povedať viac.⁶

Radikalizácia slovenskej politiky sa zrodila z vnútorných treníc, ktoré sprevádzali vyhlásenie slovenského štátu v marci 1939.⁷ Len niekoľ-

⁶ AÚPN, 209-857-3, správa o situácii v Prešove, Bardejove, Stropkove a Gelníci, 3. decembra 1940; ŠAVP-pVnT, OÚ VnT 1923 – 1945, šk. 21a, s. 1121/40, fonogram prezídia Šariško-zemplínskej župy, 27. novembra 1940.

⁷ Ústavou z júla 1939 sa zaviedol oficiálny názov krajiny Slovenská republika. No rovnako ako v minulosti, aj dnes sa častejšie používa označenie „slovenský štát“. Keďže však ide o neoficiálny názov, budem ho v knihe uvádzať s malým počiatočným písmenom.

ko mesiacov pred cestou ministra vnútra na východ vyústili mocenské boje medzi klerikálnym (nazývaným aj umierneným) a radikálnym krídlom strany prezidenta a kňaza Jozefa Tisa do odvolania Macha.⁸ Váhy sa však priklonili na stranu radikálov koncom júla 1940, keď si Nemci na rokovaní v Salzburgu vymohli zmeny na kľúčových postoch v slovenskej vláde a zachránili Machovi kariéru.⁹ Hitlerov chránenec sa nielenže vrátil na post hlavného veliteľa gardy, ale získal k tomu niekoľko ďalších dôležitých funkcií. Okrem toho, že sa stal ministrom vnútra, po novom bol Mach aj podpredsedom vo vláde Vojtecha Tuku. Tento muž, ktorý sa pyšil, že Slovensko sa ako prvé pridalo k Hitlerovej vízií „novej Európy“, teraz oznámil radikálnu zmenu slovenskej politiky: prijatie slovenského národného socializmu.¹⁰

Akoľkoľvek hlasno sa však pojmom *slovenský* národný socializmus Tuka či Mach zaklínali, pravdou je, že nikomu nebolo celkom jasné, čo skutočne znamenal alebo ako sa mal líšiť od Tisom preferovaného *kresťanského* národného socializmu. Skutočnosť, že slovenský národný socializmus len hľadal svoj obsah, dokladá príhovor Tuku k účastníkom manifestácie slovensko-nemeckého priateľstva, čiže zhromaždenia, ktoré malo Nemcom ukázať, že nový charakter politiky sa údajne teší podpore miestneho obyvateľstva. Na vlastnú otázku, čo je ten národný socializmus, si predseda vlády odpovedal neurčitou prednáškou o tom, ako teraz „práca a disciplína, nebojácnosť a nezištnosť“ budú určovať život krajiny a národného spoločenstva.¹¹ Jediné zrejme teda bolo, že slovenská odnož fašizmu bude stáť na vetvách, ale o to hlasnejšie prízvukovaných heslách o disciplíne a jednote národného

⁸ James Mace Ward, *Jozef Tiso. Kňaz, politik, kolaborant* (Bratislava: Slovart, 2018), 245; Anton Hruboň, *Alexander Mach: radikál z povolania* (Bratislava: Premedia, 2018), 219 – 220; Peter Sokolovič, *Hlinkova garda 1938 – 1945* (Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009), 245 – 246.

⁹ K salzburskému diktátu pozri napríklad v: Lubomír Lipták, „Prípravy a priebeh salzburských rokovaní roku 1940 medzi predstaviteľmi Nemecka a slovenského štátu“, *Historický časopis* 13, č. 3 (1965): 329 – 365. Pozri tiež Machove poznámky k udalosti, Archív bezpečnostných zložiek, 303-52-3, spomienky Alexandra Macha, nedatované.

¹⁰ „Predseda vlády Dr. Vojtech Tuka: Nová Európa bude stáť na základoch „völkisch“, *Slovák*, 1. augusta 1940.

¹¹ Karol Murgaš, „Náš slovenský národný socializmus“, *Slovák*, 2. augusta 1940, 1; pozri tiež „Slobodné Slovensko si vytvorí v novej ére blaženú prítomnosť. Reč predsedu vlády a ministra zahraničných vecí Dr. Vojtecha Tuku na manifestácii nemecko-slovenského priateľstva v Bratislave“, *Slovák*, 1. augusta 1940, 1; „Nová éra Slovenska“, *Gardista*, 2. augusta 1940, 1.

Machovi pri oslovovaní obyvateľstva pomáhali rôzni aktéri na miestnej úrovni vrátane kňazov. 1. december 1940.

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Slovenský národný archív, fond STK, fotografia č. 05900.

a náboženského kolektívu Slovákov-kresťanov.¹² Keď sa na celú udalosť pozrieme z tohto pohľadu, vidíme, že Machova cesta nebola len zdvorilostnou návštevou predstaviteľa centrálnej vlády v regiónoch. Naopak, Mach videl vo svojej návšteve východného Slovenska príležitosť propagovať nové smerovanie slovenskej politiky, a to práve tam, kde jednota a disciplína neboli vôbec zaručené.

Kde líšky dávajú dobrú noc je frazeologizmus, ktorým prenesene opi-

¹² Slovenský národný socializmus. Výklad základných zásad (Bratislava: Hlavné veliteľstvo HG, 1942), 74; Murgaš, „Náš slovenský národný socializmus“, 1.

sujeme zabudnuté, opustené miesto. Toto miesto je také vzdialené, že tam nezostalo nič, iba malé divé zvieratá. Práve takto býva často vnímané východné Slovensko: ako kultúrne a hospodársky okrajový región, kde sa nič nedeje a kde akoby nikto nebol. Tento región sa nachádza na okraji krajiny, ktorá je sama osebe z pohľadu veľmocí, ale i niektorých svojich susedov chápaná ako periféria.

V prácach svetových historikov sa Slovensko objavuje, ak vôbec, skôr ako zaujímavý príklad než ako krajina schopná rozpovedať vlastný príbeh. Tým väčšmi to platí o jeho vidieckych oblastiach. Táto kniha však tvrdí, že príbeh druhej svetovej vojny, a teda aj dejiny holokaustu, nemožno vyrozprávať len z pohľadu centra a veľkých mestských sídiel. Štúdium predstaviteľov režimu, politických deklarácií a medzištátnych vzťahov je, samozrejme, dôležité, no celistvý obraz krajiny nezískame, ak sa okrem elit nepozrieme aj na to, ako a kde politickí predstavitelia hľadali svoju legitimitu, ku komu sa obracali a aké prostriedky na to využívali. Rovnako dôležité je skúmať, ako medzinárodné konflikty ovplyvnili ľudí a miesta na periférii. V knihe, ktorú držíte v rukách, sa snažím ukázať, že práve periférie sú kľúčové pre pochopenie histórie moderných národných štátov, vzostupu fašizmu a formovanie holokaustu.

Presun periférie do centra našej pozornosti však vyžaduje, aby sme nevníмали východné Slovensko len ako arénu politických hráčov, ale ako miesto samo osebe – priestor, kde sa odohrávajú dôležité udalosti. Kniha *Kde líšky dávajú dobrú noc. Kresťanský nacionalizmus a holokaust na Slovensku* predstavuje holokaust nielen ako produkt importovaný z nacistického Nemecka či nešťastnú náhodu, ktorá sa Slovensku „prihodila“, ale ako udalosť s národnou a lokálnou dynamikou, odohrávajúcu sa v rámci krajiny a prostredníctvom jej vlastných rozmanitých aktérov. Vyobrazuje holokaust nielen ako tragédiu Židov, ale aj ako súčasť dejín Slovákov. Spochybňuje tradičné perspektívy, ktoré odsúvajú národnú zodpovednosť na okraj a do centra pozornosti kladú antifašizmus. Zameranie na vzťah medzi centrom a perifériou – medzi sídlom moci a regiónmi – odhaľuje, ako sa počas vojny slovenskosť buďovala na povrchných odkazoch na Boha a na skutočnej spolupráci

na genocíde. Kniha tak ponúka hlbší pohľad na to, čo kresťanský nacionalizmus znamenal pre vojnové Slovensko, a zároveň ukazuje, aké stopy za sebou zanechal.

Machova cesta v roku 1940 jasne ukazuje, že režim si plne uvedomoval význam regiónov a ich obyvateľov pre realizáciu svojich politických vízií. Tento význam si však dobre uvedomovali aj samotní obyvatelia týchto oblastí a ich miestne elity. Na ceste do Šariško-zemplínskej župy, ktorej cieľom bolo získať verejnú podporu pre radikálov a upevniť spojenectvo s Nemeckom, Macha nesprevádzali iba členovia strany, gardy a vládni predstavitelia, ale aj cirkevní a civilní hodnostári, kultúrni a sociálni pracovníci a ďalšie významné osobnosti východného Slovenska. Napríklad v Stropkove sa Mach spoliehal na Štefana Ducka, rímskokatolíckeho kňaza a vládneho komisára mesta, čo bola funkcia, ktorá nahradila bývalé mestské zastupiteľstvá.¹³ V Sabinove sa Mach objavil na tribúne v prítomnosti tamojšieho kňaza, ktorý zasa tvrdil, že národný socializmus je „najvyššou Božou spravodlivosťou“.¹⁴ V Sečovciach ministra privítal prednosta okresného súdu, ktorý vo svojom prejave vykreslil región ako taviaci kotol slovenskej identity, keď vyzdvihol, že „tu v Zemplíne už v roku 1753, teda takmer pred dvesto rokmi, keď slovenský živel tu bol najviac utláčaný, vydávaly sa slovenské modlitebné knihy“.¹⁵

Machovi spolupútnici patrili do skupiny aktérov na takzvanej mezoúrovni, ktorí zohrávali dôležitú úlohu pri prenose ideológie z tribún a oficiálnych dokumentov do každodenného života krajiny. Tvorili ju predovšetkým miestni duchovní, no rovnako aj svetskí predstavitelia, ktorí mali osobné alebo profesionálne záväzky voči regiónom, predovšetkým učitelia, sudcovia alebo notári. Z toho, čo vieme o Machovej ceste na sklonku roku 1940, je zrejmé, že Mach potreboval využiť lokálne mocenské štruktúry na to, aby slovenský národný socializmus presunul z teoretickej roviny do praktického života.

Pre vládnuci režim bolo východné Slovensko symbolom mnohých

¹³ *Schématizmus slovenských katolíckych diécez* (Trnava; Bratislava: Cirkevné nakladateľstvo, 1971), 99.

¹⁴ „Plameň dôvery v krajinu budúcnosť horí v srdciach nášho ľudu. Východné Slovensko víta nadšene ministra vnútra Macha“, *Slovák pondelník*, 2. decembra 1940, 2.

¹⁵ Tamže.